

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Географічний факультет
Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії**

**ЛАНДШАФТОЗНАВЧИЙ ПІДХІД У ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНОГО
КУРСУ ГЕОГРАФІЇ НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО
ПРИРОДНОГО ПАРКУ «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ»**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)**

Виконала:

Студентка 4 курсу, 403 групи
Спеціальності 014 Середня освіта (Географія)
Гладковська Дар'я Олександрівна

Керівник:

Кандидат географічних наук, асистент кафедри
фізичної географії, геоморфології та
палеогеографії
Ковбінська Галина Дмитрівна

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри №

Від « » червня 2025 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Рідуш Б.Т.

Чернівці – 2025

АНОТАЦІЯ

Гладковська Д.О. Ландшафтознавчий підхід у вивченні шкільного курсу географії на прикладі національного природного парку «Кременецькі гори»

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра із спеціальності 014.07 «Середня освіта. Географія». Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2025.

У дослідженні розглянуто можливості впровадження ландшафтознавчого підходу у вивченні географії в закладах загальної середньої освіти. На прикладі національного природного парку «Кременецькі гори» проаналізовано методичні прийоми формування географічних знань про ландшафтні комплекси. Виокремлено теоретичні основи ландшафтознавства як науки, охарактеризовано природно-територіальні комплекси досліджуваної території, зокрема фації, урочища, місцевості та інші морфологічні одиниці. У роботі запропоновано дидактичні шляхи адаптації навчального матеріалу до потреб шкільної географії, а також розроблено приклади практичного застосування знань про ландшафти у процесі навчання. Особлива увага приділена значенню польових методів, топографічних матеріалів і картографічних ресурсів у формуванні географічної компетентності учнів. Результати дослідження підтверджують ефективність ландшафтознавчого підходу для розвитку просторового мислення та екологічної свідомості школярів.

Ключові слова: ландшафтознавство, шкільна географія, Кременецькі гори, природні комплекси, географічна освіта, навчання з використанням ландшафтів, національний природний парк.

ABSTRACT

Hladkovska D.O. Landscape approach in the study of the school geography course on the example of the national natural park “Kremenets Mountains”

Qualification work for the bachelor's degree in specialty 014.07 “Secondary Education. Geography”. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2025.

The study examines the possibilities of introducing a landscape approach to the study of geography in general secondary education. On the example of the Kremenets Mountains National Nature Park, the methodological methods of forming geographical knowledge about landscape complexes are analyzed. The theoretical foundations of landscape studies as a science are highlighted, natural-territorial complexes of the studied territory, in particular facies, tracts, areas and other morphological units are characterized. The paper proposes didactic ways to adapt the educational material to the needs of school geography, and also develops examples of practical application of knowledge about landscapes in the learning process. Particular attention is paid to the importance of field methods, topographic materials and cartographic resources in the formation of students' geographical competence. The results of the study confirm the effectiveness of the landscape approach for the development of spatial thinking and environmental awareness of students.

Key words: landscape studies, school geography, Kremenets Mountains, natural complexes, geographical education, landscape-based learning, national nature park.

Кваліфікаційна робота ОР «Бакалавр» містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Д.О. Гладковська

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ЛАНДШАФТОЗНАВЧИЙ ПІДХІД У ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ГЕОГРАФІЇ	7
1.1. Ландшафтознавство – вчення ландшафт	7
1.2. Ландшафтознавчий підхід у шкільній географії	12
РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК (НПП) «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ»	17
2.1. Загальні відомості	17
2.2. Території природно-заповідного фонду у складі НПП «Кременецькі гори».	20
2.3. Цінні природні об’єкти НПП «Кременецькі гори»	25
РОЗДІЛ 3. ЛАНДШАФТОЗНАВЧИЙ ПІДХІД У ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ГЕОГРАФІЇ НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ»	28
3.1. Формування ландшафтознавчих понять учнів у курсах шкільної географії	28
3.2. Ландшафтознавчий підхід у вивченні шкільного курсу географії на прикладі національного природного парку «Кременецькі гори»	34
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50
ДОДАТКИ	56

ВСТУП

Актуальність. Шкільний предмет «Географія» має світоглядний характер та формує в учнів загальне (повне) та системне уявлення про Землю як планету, яку населяє людство у просторово-часовому вимірі. Ландшафтознавчі теоретичні поняття відображають закономірності географічної оболонки (цілісність і неоднорідність), і виступають фундаментом, на якому базуються подальші знання. Також, вони лежать в основі географічного мислення.

Природне середовище, в якому ми живемо та яке нас оточує, постійно піддається змінам. Особливі зміни, а саме антропогенне втручання та перетворення відбуваються у природних ландшафтних комплексах. Це призводить до виникнення антропогенних та культурних ландшафтів. Тому, виникає необхідність більш детального вивчення природних, антропогенних і культурних ландшафтів у темах шкільної географії.

Створення екологічної мережі в межах України та її частин відповідно до вимог Європейського Союзу вимагає збільшувати кількість територій охорони природи та забезпечувати зв'язки між такими об'єктами. Важливою складовою частиною регіональної екологічної мережі в Тернопільській області є Національний природний парк (НПП) «Кременецькі гори». Його створення дало можливість зберігати унікальні та цінні, як з наукового та і з природоохоронного та рекреаційного ракурсів, природні комплекси та об'єкти.

Об'єктом дослідження є ландшафти НПП «Кременецькі гори».

Предмет дослідження є ландшафтні комплекси НПП «Кременецькі гори».

Метою даного дослідження є вивчення складових ландшафтознавства у школі; а також на основі різносторонніх досліджень чинників ландшафтогенезу, скласти детальну основу для вивчення природної та частково антропогенної підсистем території НПП «Кременецькі гори».

Мета визначає наступні **завдання** дослідження: 1) розглянути основні поняття ландшафтознавства як науки; 2) проаналізувати ландшафтознавчий підхід у шкільній географії; 3) описати загальні відомості про НПП «Кременецькі гори»; 4) дати характеристику природно-заповідних та цінних об'єктів в межах Парку; 5) запропонувати використання ландшафтознавчого підходу у вивченні шкільного курсу географії на прикладі національного природного парку «Кременецькі гори».

РОЗДІЛ 1. ЛАНДШАФТОЗНАВЧИЙ ПІДХІД У ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ГЕОГРАФІЇ

1.1. Ландшафтознавство – вчення ландшафт

Ландшафтознавство є відносно молодим напрямком фізичної (природничої) географії, що вивчає природні комплекси (ландшафти) та виступає продовженням курсу загального землезнавства. Однак, загальні географічні поняття використовують щоб пояснити місцеві або локальні закономірності. Тому ландшафтознавство має вагоме практичне значення у розв'язанні питань раціонального використання природних ресурсів чи окремих ділянок земної поверхні, їх охорони, збереження та відновлення.

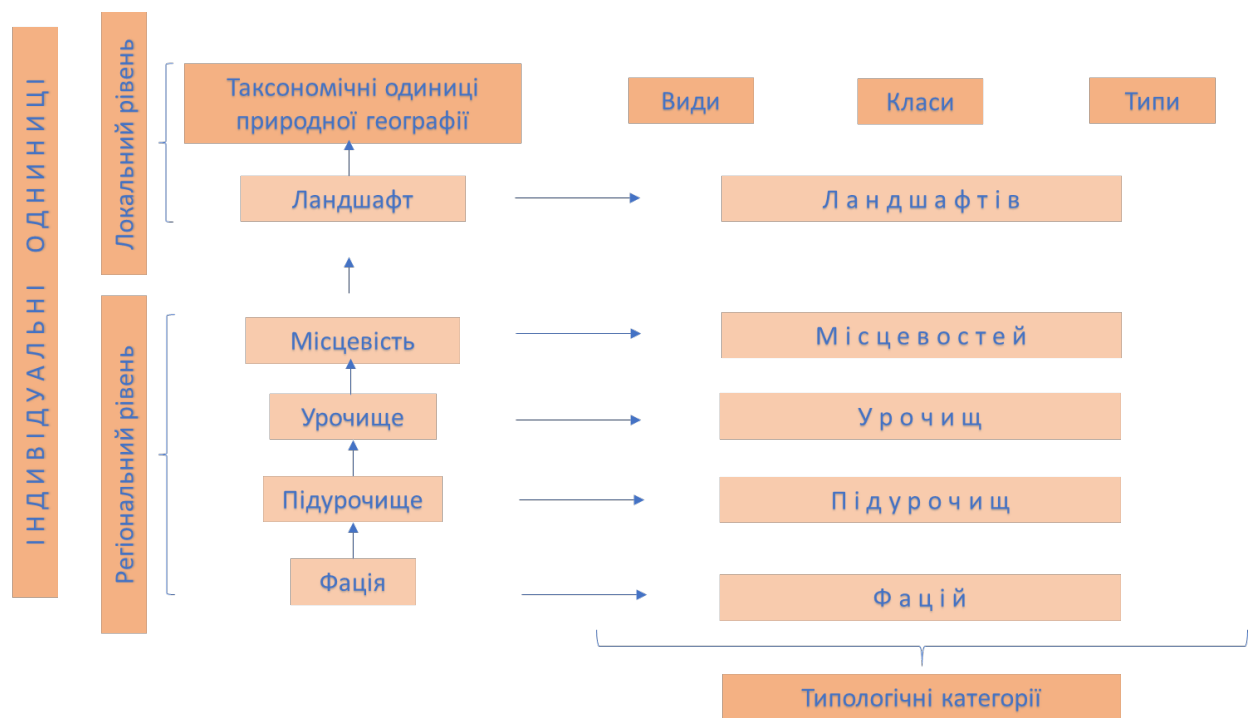
Природні комплекси відзначаються закономірно побудованою системою взаємопов'язаних природних компонентів. До них належать гірські породи, повітря, води, рослинність та тварини. Ці комплекси утворюють на земній поверхні територіально обмежені одиниці. Синонімом терміну «природний комплекс» є ландшафтні комплекси. Дослідження сучасного стану ландшафтних комплексів, їх властивостей, будови, закономірності загальної динаміки розвитку, типології та класифікації, картографування та раціонального використання є основними завданнями ландшафтознавства.

Природні ділянки земної поверхні привертають інтерес багатьох галузей господарства. Цікавим є те, що не тільки тих які виконують продуктивну роль природних можливостей (лісівництво, сільське господарство тощо), але й таких як розвиток транспорту, промисловості, містобудування, організація відпочинку.

Земна поверхня репрезентована великою кількістю природних ландшафтів різного розміру, походження, будови та властивостей. Наприклад, Східно-Європейська рівнина, Карпати, Кримські гори є одними із найбільших природних комплексів (одиниць). В свою чергу вони поділяються на ряд менших – Причорноморська низовина, Подільська височина, Чорногірський масив, Зовнішнє пасмо тощо. Перераховані природні комплекси складаються ще з дрібніших. Прикладом може бути

Подільська височина, яка складається із Опілля, Товтрів, Кременецьких гір тощо. Ті ділянки земної поверхні, які зберігають однорідність (єдність) азонських (геолого-геоморфологічних) та зональних (кліматичних, ґрунтових, біотичних) умов мають бути між собою пов’язані територіально – такі ділянки названо географічним *ландшафтом* (Міллер, Петлін, Мельник, 2002).

Морфологічні одиниці ландшафту. Найменшою територіальною одиницею є *фація* (рис. 1.1.1). Фацією називають природний комплекс, який характеризується одноманітністю місцезнаходження, однорідністю літологічного складу гірських порід, режимом зволоження, мікрокліматом, ґрунтами та біоценозами. У системі ландшафтно-термінології цей термін є головним.

**Рис. 1.1.1. Схема ієрархії природних комплексів
(Ісаченко, 1991)**

Ісаченко (1991) трактує фацію, як «ділянку певної території, де усі компоненти природи взаємопов’язані та репрезентовані своїми найдрібнішими територіальними одиницями». Зазвичай, фація або декілька

фацій можуть займати одну мезоформу рельєфу. Прикладом фацій можуть бути схилі ділянки (а) пригребенева спадиста частина схилу; б) припіднята, добре дренована терасова ділянка; в) підніжжя делювіального схилу (рис. 1.1.2). Різні фації послідовно змінюються в межах схилу по профілю, утворюючи закономірні свої ряди. Фації піддаються інтенсивному впливу господарської діяльності. Тому дуже часто можуть змінювати склад

компонентів (найчастіше рослинний покрив та тваринний світ).

Рис. 1.1.2. Приклад фації

[https://wikimapia.org/19931059/uk/Терасований увігнутий схил/photo/4849624](https://wikimapia.org/19931059/uk/Терасований_увігнутий_схил/photo/4849624)

Варто зазначити, що детальне дослідження фацій дає реальну картину про вищі природні комплекси в межах ландшафту. Зокрема, розкриває його морфологічну структуру та сукупність процесів, під впливом яких відбуваються зміни та розвивається ландшафт в цілому.

Складніші природні комплекси називають *урочищами*. Їх виділяють за літологічним складом. Хоча на рівнинних територіях, де геологічна будова мало відрізняється, за основу беруть геоморфологічну будову. Нерівності земної поверхні є головним чинником перерозподілу тепла і вологи, а з ними і поширення біогенних компонентів. Це зумовлює формуванню відособлених природних комплексів. Прикладом може бути яр, балка, схили, річкова надзаплавна тераса тощо (рис. 1.1.3).

Рис. 1.1.3. Приклад урочища

<https://vgbud.com.ua/?p=14709>

Отож, урочище – це природний комплекс, складений закономірним об'єднанням фацій пов'язаних мезоформою рельєфу, що зумовлює генетичний та динамічний зв'язок між його морфологічними складовими.

Місцевість є найбільшою морфологічною складовою ландшафту, що сформувалася сукупністю мезоформ рельєфу. Є специфічним сполученням урочищ вищого рангу. В основі виділення місцевостей лежить геолого-геоморфологічна основа.

Ландшафт – основна таксономічна одиниця природного комплексу, що складена багатьма простішими природними комплексами. Найповніше це поняття розкрито у С.В. Колесника (1959), який дав наступне визначення: «ландшафт – ділянка земної поверхні, що є генетично однорідною; природно обмежена; відзначається певними рисами, що відрізняє його (ландшафт) від інших; характеризується закономірним поєднанням природних компонентів які взаємопов’язані; неповторний у просторі та часі; є територіально цілісним утворенням; морфологічно однорідний (складається із морфологічних

одиниць нижчого рангу); одночасно однорідний, оскільки складається із різного роду природних компонентів, що є незмінними в межах даного утворення» (Міллер, Петлін, Мельник, 2002) (рис. 1.1.4).

Рис. 1.1.4. Приклад ландшафту, р. Серет (фото автора)

1.2. Ландшафтознавчий підхід у шкільній географії

Ландшафтознавчий підхід можна застосувати у більшості шкільних курсів географії. Сутність даного підходу полягає у вивченні певної території, складові якої тісно пов'язані між собою як єдине ціле. Вплив на один із елементів, призводить до змін усіх інших. Характерною особливістю підходу є наголошення на територіальності природних ландшафтів (Проскурняк, Спиридончук, 2023). Розширення знань про ландшафтні комплекси вимагає відбору інформацію про них із наукових праць та підлаштування цієї інформації під школярів (Жемеров, Дмитриков, 2014).

У більшості випадків вивчення географічних процесів та явищ у шкільній географії відбувається за допомогою метода дедукції. Тобто для демонстрації певних прикладів використовують основу країни або географічної оболонки. Далі – на менших одиницях. Однак, здебільшого таке пояснення не має логічного завершення – репрезентація прикладів на місцевому рівні. В результаті чого учні не можуть помітити проявів дослідженого навкруг. Також вони не спроможні провести аналогію між глобальними, регіональними та іншими рівнями пізнання (Проскурняк, Спиридончук, 2023).

Вперше поняття про ландшафти, а саме їх морфологічну будову, знаходимо у шкільному курсі географії 8 класу. Перед цим учні вивчають об'єкти, які значна частина авторів та дослідників узагальнюють терміном «ландшафт». З терміном «ландшафтний комплекс» (ЛК) учні знайомляться у 6-му класі, завершуючи вивчати курс «Загальна географія» (рис. 1.2.1). Параграф «Природні комплекси. Географічна оболонка – найбільший природний комплекс Землі», автори Л. Паламарчук і Т. Гільберг (2014), вміщує визначення поняття: «Природний комплекс (ПК) (ландшафт) – це поєднання взаємопов'язаних компонентів природи (гірських порід, вод, повітря, ґрунтів, організмів) на певній ділянці земної поверхні». В. Бойко і С. Міхелі (2014) як і їхні колеги, завершують курс «Загальна географія» знайомством учнів із ПК: «Усі компоненти (складники) природи – гірські

породи, води, повітря, ґрунти, організми – тісно пов’язані між собою і утворюють одне ціле – природний комплекс, ... ландшафт». Після чого переходять до вивчення найбільших ПК Землі – географічної оболонки, її закономірностей розвитку. Поступово підводять учнів до вивчення менших за розміром ПК – природних зон.

У 7 класі учні вивчають курс «Географія материків та океанів». Цей курс передбачає покомпонентне дослідження природи усіх материків. Зокрема, геологічну будову, рельєф, клімат, води тощо. На завершальному етапі – природні зони. Здебільшого вивчають зональні ПК, такі як географічні пояси, далі природні зони, що поділяються на природні підзони. Азональні ПК (країни, краї) вивчають рідше.

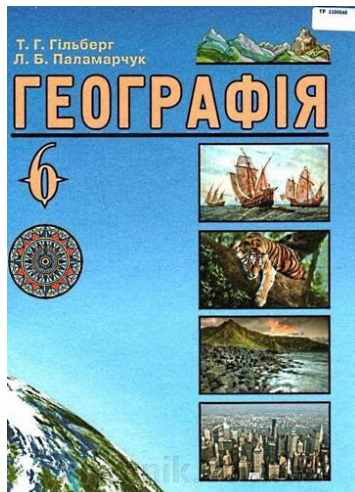

Рис. 1.2.1. Першоджерела поняття «ландшафт»

У 8 класі під час вивчення курсу «Географія України», учні ознайомлюються із фаціями, урочищами та місцевостями, тобто місцевими ПК. Автори В. Пестушко, Г. Уварова, А. Довгань (2016) у своєму підручнику презентують поняття про морфологічні одиниці ландшафту: «...Складовими частинами ландшафту є фації, урочища та місцевості. Ці невеликі природні комплекси, які входять до складу ландшафтів, називають морфологічними частинами ландшафту». Також визначення поняття ландшафт висвітлено у підручнику В. Бойко, І. Дітчук і Л. Заставецька (2016): «Ландшафти – своєрідні “цеглинки”, з яких утворена географічна оболонка Землі. Отже, ландшафт – це доволі однорідна за походженням ділянка географічної

оболонки, що має єдину геологічну основу, однотипний рельєф, подібні кліматичні та водні умови, тісне поєднання ґрунтово-рослинного покриву і тваринного світу. У будові ландшафту розрізняють фації, урочища і місцевості». У деяких підручниках йдеться також про ландшафтні карти та ландшафтні профілі. Ландшафтні профілі демонструють висотну будову ландшафтів, що наочно відображають територіальну диференціацію. Тобто зміну одних природних комплексів іншими, а також будову їх компонентів.

Після цього учні ознайомлюються із фізико-географічним районуванням та поділом ландшафтів України. Зокрема, на природні зональні й азональні ПК – країни, краї. Цей курс завершує вивчення ландшафтів.

Рис. 1.2.2. Експедиційний метод <https://naurok.com.ua/doslidnicka-robota-gurtka-ekolog-pesecko-gimnazi-384877.html>

Найкращим методом дослідження природних ландшафтів своєї місцевості є позакласна форма навчання, а саме у географічних гуртках. Географічні гуртки різних напрямків дають змогу учням у будь-якому класі

глибше опрацьовувати цікаві для них теми, чи їх аспекти. Варто відзначити, що найкращий результат організації гуртка буде тоді, коли учні безпосередньо приймуть участь у його організації (доберуть напрямок гуртка, назву, теми занять тощо) (Озарчук, 2018). Вивчення ландшафтних комплексів рідного краю можливо впроваджувати у гуртках ландшафтознавства. Важливою перевагою гуртків є використання експедиційного (польового) методу (рис. 1.2.2). Також використовувати метод наочності, а також удосконалювати і інші навички. Зокрема, робота із топокартою, орієнтування на місцевості, вивчення природи рідного краю покомпонентне. Це все буде сприяти поглибленню знань в учнів з різних напрямків шкільної географії (геологічного, фенологічного, ґрунтознавчого тощо).

Також природні ландшафти своєї місцевості можна вивчати за допомогою топографічних карт. На невеликій площі кожен учень може самостійно спробувати виділити місцеві морфологічні одиниці. Для більш точної роботи при цьому варто застосовувати різноманітні додатки (Google Earth, Google Maps, Open Street Map тощо) для перевірки інформації (рис. 1.2.3). Варто зазначити, що найменшими морфологічними одиницями, які учні зможуть прочитати використовуючи картографічний матеріал – це урочища (яри, балки, окремі підвищення тощо).

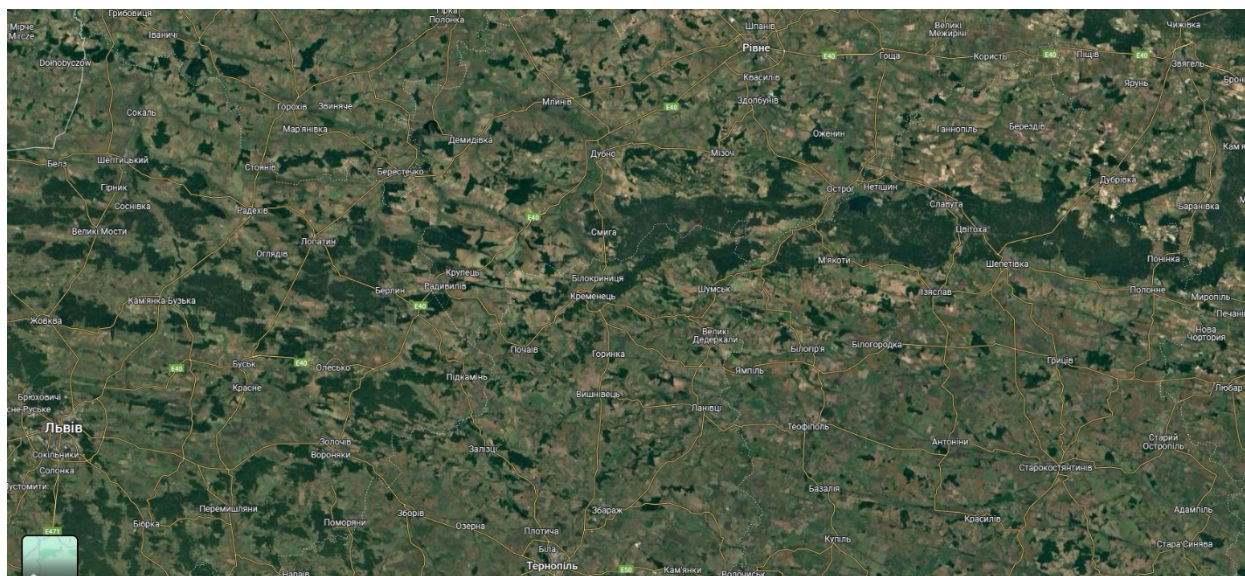

Рис. 1.2.3. Google Maps

https://www.google.com.ua/maps/@50.0624063,26.0658571,171458m/data=!3m1!1e3?entry=tu&g_ep=EgoyMDI1MDQxNC4xIKXMDSOASAFQAw%3D%3D

Цікавим вивченням ландшафтів своєї місцевості може бути створення учнями комплексного ландшафтного профілю. Такий матеріал розкриє повну картину про регіон дослідження. Особливо під час вивчення окремих складових його території. Такий вид діяльності можна впроваджувати як проект, який учні можуть виконувати протягом певного часу, поступово, по мірі вивчення природних компонентів материка, своєї країни, регіону тощо (Проскурняк, Спиридончук, 2023).

Ландшафтознавчий підхід під час вивчення курсів шкільної географії та безпосередньо географії рідного краю відобразить учням повноцінну картину природних реалій, відчуття цілісності та взаємозв'язків між компонентами, динамічності та розвитку, зокрема як окремих компонентів природи, так і цілої ландшафтної оболонки. Використання даного підходу у навчанні сприятиме екологічній освіті учнів. Оскільки при дослідженні певних компонентів території, значна увага приділяється їх історії розвитку, тому проходить дослідження як минулого так і теперішнього екологічного стану. Використання ландшафтознавчого підходу є необхідною умовою у вивченні шкільних курсів географії для розуміння структури ландшафтної оболонки Землі та взаємозв'язків між її складовими.

РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК (НПП) «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ»

2.1. Загальні відомості

Національний природний парк (НПП) «Кременецькі гори» є природоохоронною територією в Тернопільській області нашої держави.

Загальна площа національного парку складає 6951,2 га. Зокрема, 3986,6 га земель постійного користування та 2982,6 га – це землі, які належать державному підприємству «Кременецьке лісове господарство» (є складовою Парку без вилучення у землекористувача). Також, до земель, які були передані для постійного користування НПП належать території природного заповідника «Медобори» — «Кременецькі гори» (рис. 2.1.1). Ця територія охоплювала площу близько 1000 га та складалася із горбастих утворень, гір, гір-останців та скель (Замкова (Бона), Маслятин, Божа, Дівочі скелі, Страхова, Черча та інші). Межі Парку охоплюють фрагменти

ДОДАТОК
до Указу Президента України
від 11 грудня 2009 року N 1036/2009

ПЕРЕЛІК
земель, надання яких (у тому числі з вилученням
у землекористувачів) національному природному парку
"Кременецькі гори" погоджено

Уповноважений орган, користувач	Площа, гектарів
Державне підприємство "Кременецьке лісове господарство"	2810
Кременецьке районне лісгосподарське підприємство "Кремліс"	137
Кременецька районна державна адміністрація (землі запасу)	21,6
Природний заповідник "Медобори"	1000
Всього:	3968,6

Глава Секретаріату
Президента України

В.УЛЬЯНЧЕНКО

Кременецького кряжу між річковими долинами рік Іква та Вілія (рис. 2.1.1).

Рис.2.1.1. Землі надані у постійне користування Парку

11 грудня 2009 року на території Кременецького району Тернопільської області Указом Президента України "Про створення національного природного парку «Кременецькі гори» № 1036/2009 було створено НПП «Кременецькі гори» (Указ Про створення національного природного парку «Кременецькі гори»).

Рис. 2.1.1. Скельні утворення на г. Дівочі скелі

[https://uk.wikipedia.org/wiki/Кременецькі_гори\(національний_парк\)#media/Файл:Дівочі_скелі.jpg](https://uk.wikipedia.org/wiki/Кременецькі_гори(національний_парк)#media/Файл:Дівочі_скелі.jpg)

Кременецькі гори є східною частиною Гологоро-Кременецького пасма, яке відноситься до території Подільської височини. Кременецькі гори простягаються у вигляді видовженого масиву, який сильно розчленований долинами річок, балками та ярами (додаток А, Б) (Бермес, 2015). Складовими частинами Парку є найбільш припідняті північно-західні та центральні частини Кременецького кряжу. Абсолютні висоти тут коливаються в межах від 350 до 400 метрів над рівнем моря. Ширина варіює в межах до 5 кілометрів. Протяжність складає до 35 кілометрів. Напрямок простягання - з південного заходу на північний схід. Найвищою точкою є гора Драбаниха —

408,6 метрів над рівнем моря, що розташована біля села Підлісці, яке знаходиться на заході міста Кременець. Відносна висота тут змінюється в межах від 150 до 200 метрів над рівнем моря.

Північною межею Кременецьких гір є уступ Кременецького кряжу та прилеглі сільськогосподарські угіддя. Західною межею є верхів'я річки Іква. Південно-східним та південним природним кордоном з південного сходу і є заболочені ділянки долини р. Вілія та незначних розмірів балка Колосова. Поступово за балкою Кременецькі гори переходять у хвилясте вирівняне північне Поділля. (Штогрин, М. О., Байрак, ... & Довганюк, І. Я. (2017) (рис. 2.1.2).

В геоструктурному відношенні Кременецькі гори розташовані в межах Волино-Подільської плити, яка знаходиться між Карпатською геосинклінальною областю та Українським щитом. Найдавнішими гірськими породами які тут відслонюються є відклади крейди, які перекриваються палеогеновими та неогеновими породами (Бермес, 2015).

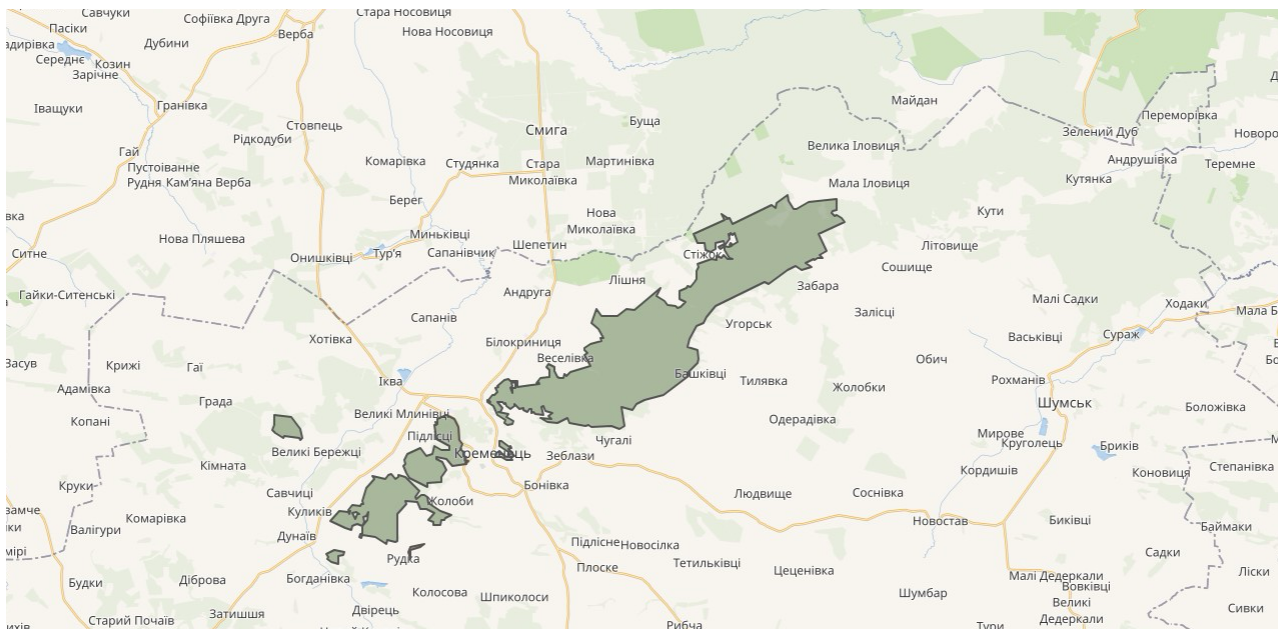

Рис. 2.1.2. Межі НПП «Кременецькі гори»

[https://uk.wikipedia.org/wiki/кременецькі_гори_\(національний_парк\)#/map/0](https://uk.wikipedia.org/wiki/кременецькі_гори_(національний_парк)#/map/0)

На території НПП «Кременецькі гори» створено три природоохоронні науково-дослідні відділення. Це дає змогу покращити контроль за

дотриманням природоохоронного законодавства та деяких інших правил та вимог в межах Парку. До них входить Маслятинське, Білокриницьке та Угорське відділення (Липка, 2018).

2.2. Території природно-заповідного фонду у складі НПП «Кременецькі гори»

НПП «Кременецькі гори» є унікальним природоохоронним об'єктом Північного Поділля, що відіграє важливу роль у збереженні його біологічного та ландшафтного різноманіття. У 2023 році до складу парку планують включити близько 2700 га земель державної власності передані урядом України. Відповідно, це буде сприяти охороні та збереженню цінних природних комплексів та екосистем. До територій, які увійдуть у 2023 році до складу Парку, належать реліктові, зокрема екстразональні степові угруповання та лісові букові масиви (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України). Територіально, національний природний парк «Кременецькі гори» охоплює території, які входять до природно-заповідного фонду України (Закон України Про природно-заповідний фонд). До таких територій в межах Парку належать заказники загальнодержавного і місцевого значення та пам'ятки природи місцевого значення.

Заказники загальнодержавного значення (ботанічні): «Веселівський» (1) та «Довжоцький» (2).

До заказників місцевого значення належать «Білокриницький» (3) та «Волинський» (4) (загальнозоологічні).

Територія Парку багата на пам'ятки природи місцевого значення. Серед них: «Кременецька бучина № 1» (6), «Кременецька бучина № 2» (7), «Модриново-букове насадження» (8) (ботанічні), «Білокриницька бучина № 1» (12), «Білокриницька бучина № 2» (13), «Скелі Словацького» (5), Гора «Стіжок» (9), Гора «Уніяс» (10), «Данилова гора» (11) (геологічні) (рис. 2.2.1).

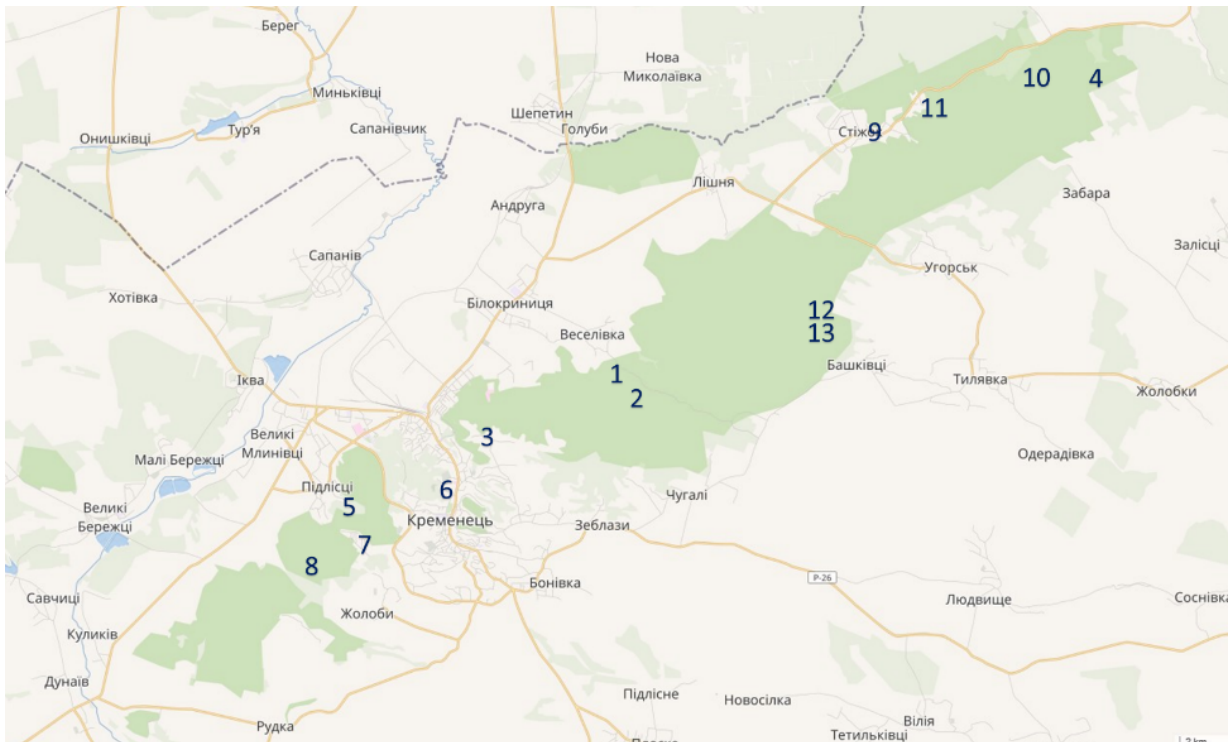

Рис. 2.2.1. Об'єкти природно-заповідного фонду НПП «Кременецькі гори»

<https://pzf.land.kiev.ua/pzf-obl-19.html>

«Веселівський» (рис. 2.2.2) та «Довжоцький» заказники. Охороняються території під дубово-грабово-ясеновими лісами, які мають вік 85-105 років. До них домішуються такі види дерев як: береза бородавчаста, черешня лісова, сосна звичайна, ялина європейська. Трав'яний покрив представлений яглицею звичайною, копитняком європейським, фіалкою запашною, медункою темною. До цінних видів належать коручка чемерникоподібна, цибуля ведмежа, гніздівка звичайна, астранція велика, скополія карніолійська ці рослини належать до Червоної книги України. Тут також поширені й рідкісні угруповання: арум Бессера, клопогін смердючий, зубниця бульбиста (П'ятківський, 2004).

Під охороною у «Білокриницькому» та «Волинському» заказниках знаходяться місця відтворення та відновлення мисливської фауни. Зокрема, сарна звичайна, кабан дикий, куниця лісова, заєць сірий, лисиця звичайна, а також вид, який записаний у Червоній книзі України - борсук лісовий (Бай, 2004).

Рис. 2.2.2. «Веселівський заказник»

https://uk.wikipedia.org/wiki/Веселівський_ботанічний_заказник.jpg

Під охороною пам'яток природи місцевого значення «Кременецька бучина № 1» та «Кременецька бучина № 2» знаходяться високопродуктивні насадження, а саме буково-дубово-грабові та буково-соснові (1 бонітету), які мають вік від 80 до 90 р. Ці насадження є цінними у господарському, науковому та естетичному відношеннях (Бай, 2005).

«Модриново-букове насадження» - пам'ятка природи місцевого значення де охороняються модриново-дубово-грабово-кленові високопродуктивні насадження (1 бонітет), що мають вік більше 50 років (Леньків, 2005).

«Білокриницька бучина № 1» та «Білокриницька бучина № 2» охороняються буково-дубові угруповання (Ia бонітет), які мають вік 70 років (Бай, 2004).

«Скелі Словацького» (рис. 2.2.3) є відслоненнями скель у вигляді стовпчиків. Їх висота становить 7-8 м і ширина в основі до 5-6 м. Скелі складені вапняками сеноманового ярусу, що належать до верхньої крейди.

Рис. 2.2.3. «Скелі Словацького»

<https://uk.wikipedia.org/wiki/Скелісловацького.jpg>

«Стіжок» - гора-останець. Відмежована ерозійними процесами від північно-східної частини Кременецьких гір. Висота гори складає 357 м. Останець відзначається конічною формою, яка має плоску вершину. В будові переважають пласти із мергелів крейдового віку, пісків, пісковиків і вапняків неогенового віку, а також четвертинних суглинків. Круті схили останця вкривають буково-грабові масиви, у підніжжі поширені широколисто-соснові ліси. На вершині розміщені залишки літописної фортеці Істожек.

Гора «Уніяс» - пагорб заввишки 359,8 м. Охороняється ерозійний останець типовий для Кременецьких гір, складений дрібнозернистим кварцовим піском нижньосарматського віку, який покриває піщанистий оолітовий вапняк. Під вапняками розміщується декілька карстово-ерозійних утворень. Всюди зустрічаються залишки проживання давніх людей

(рис. 2.2.4). Схили Уніяс покриті лісовими масивами (Бай, Ленків, 2008).

Рис. 2.2.4. Оборонні вали (IX—X ст.) давнього міста на вершині гори Уніяс [https://uk.wikipedia.org/wiki/Оборонні вали давнього міста, яке виникло близько IX—X ст. на вершині гори Уніяс.jpg](https://uk.wikipedia.org/wiki/Оборонні_вали_давнього_міста,_яке_виникло_близько_IX—X_ст._на_вершині_гори_Уніяс.jpg)

«Данилова гора» - островерхе підвищення над долиною, що межує з частиною гір Малий Уніяс, Злодійка, Гостра Дубова, Ямна. Вершина відзначається зрізаною конічною формою з плоскою, овальною та витягнутою вершинкою. Складається з шарів мергелів крейди, пісків, пісковиків і вапняків неогенового віку та супісків із великою кількістю дрібного каміння четвертинного періоду.

Рис. 2.3.5. На «Даниловій горі»

[https://uk.wikipedia.org/wiki/Вигляд з Данилової гори на довколишні гори.jpg](https://uk.wikipedia.org/wiki/Вигляд_з_Данилової_гори_на_довколишні_гори.jpg)

2.3. Цінні природні об'єкти НПП «Кременецькі гори»

До цінних природних складових території Парку належать геологічні утворення, типові ландшафтні комплекси, а також флористичне та фауністичне різноманіття. Окрім природних об'єктів, важливе значення мають соціально-економічні, історико-культурні та рекреаційні ресурси. Парк також виконує низку важливих функцій, серед яких — еколого-освітня, естетична, господарська, наукова, екологічна та природоохоронна діяльність.

Особливості орографічної будови території зумовили утворенню тут горбогірного рельєфу. Це, в свою чергу, призвело до формування ландшафтів, що відзначаються строкатістю і мозаїчністю. Поширення широколистяних і лучно-степових ландшафтів впливає на ландшафтне біорізноманіття території. Переважаючими ландшафтними комплексами є

ерозійно-денудаційні лесові височини, ґрунтовий покрив яких репрезентований сірими та темно-сірими опідзоленими ґрунтами. Серед основних рослинних угруповань переважають дубово-грабові та букові лісові масиви. Ці ландшафти поєднуються із ландшафтними комплексами розчленованих лесових рівнин на яких поширені сірі та світло-сірі, дерново-середньопідзолисті ґрунти. Переважають сосново-дубові субори.

Цікавими геологічними утвореннями в межах Парку, які мають важливе наукове та естетичне значення є:

- гори Божа, Замкова та Стіжок (генетично – це типові ерозійні гори останці, які піднімаються над навколишніми територіями на 160—170 метрів; їхні схили покриті рослинністю);
- карстові (понори, колодязі, карнизи, печери, які мають довжину в декілька десятків та сотень метрів) та суфозійні форми рельєфу; розвиток таких утворень на даній території пов'язаний із розповсюдженням тут вапняків сарматського віку, які виходять у верхніх частинах масивів;
- розвиток яружно-балкових форм рельєфу.

Територія Парку відзначається високими показниками видового складу рослин (судинних – 900 видів; мохоподібних; аерофітних та ґрунтових водоростей; мікробіоти). Багато рідкісних видів рослин занесено до Червоної книги України (Червона книга України), Червоного списку МСОП (Види Червоного списку МСОП), Європейського Червоного списку (Європейський Червоний список) тощо. Також відзначається різноманіття і тваринний світ Парку. Зокрема, хребетні тварини, птахи, безхребетні та комахи. 53 видів тварин належать до Червоної книги України та інших організацій захисту та збереження тварин.

Соціально-економічна складова направлена на створення сприятливих та відповідних умов на території Парку для туристичних, відпочинкових та рекреаційних видів діяльності. На даний момент ці напрямки виступають альтернативними у господарському відношенні та сприяють розвитку даного регіону.

У Парку є значна кількість археологічних та історичних об'єктів (давні міста, руїни замків, городища, оборонні споруди, укріплення) (додаток В, Г). Особливості рельєфу території Парку сприяють до розвитку тут гірськолижних та альпіністських трас, парапланеризму тощо. До речі м. Кременець відзначається наявністю єдиної санної траси в Україні. Через територію Парку проходить чотири вело-маршрути та сім еколого-туристичних стежок.

Привабливі краєвиди на м. Кременець, лісові масиви із скелястими утвореннями, які відкриваються із Кременецьких гір приваблюють значну кількість відвідувачів (рис. 2.3.1).

Рис. 2.3.1. Вигляд на місто Кременець та руїни Замкової гори

[https://uk.wikipedia.org/wiki/Кременецькі_гори\(національний_парк\).#/media/Файл:Замкова_гора_Кременець.jpg](https://uk.wikipedia.org/wiki/Кременецькі_гори(національний_парк).#/media/Файл:Замкова_гора_Кременець.jpg)

РОЗДІЛ 3. ЛАНДШАФТОЗНАВЧИЙ ПІДХІД У ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ГЕОГРАФІЇ НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ»

3.1. Формування ландшафтознавчих понять учнів у курсах шкільної географії

Методологічною основою ландшафтознавчих досліджень є концепція взаємодії суспільства та природи. Вчення про ландшафти в цілому, відображені у роботах вітчизняних науковців: М. Гродзинського, К. Геренчука, Г. Денисика, Ю. Тютюнника, В. Пащенко та багатьох інших.

Зміст освіти методологічної концепції у шкільній географії повинен базуватися на достовірності, доведеності теоретичних основ, гіпотез та ідей. Ю.Бабанський (1977) вказував, що у навчанні важливим моментом є забезпечення не тільки засвоєння наукових фактів, певних законів та теоретичних основ, але й головних тенденцій розвитку теперішньої науки. Формування ландшафтознавчих понять та підходів у курсах шкільній географії відображені у працях багатьох вітчизняних та радянських науковців. Зокрема, серед них варто виокремити О. Адаменка, М. Веклича, Т. Александрову, В. Кизима, А. Ласточкина, А. Григор'єва, В. Пащенко, В. Преображенського, Г. Рудька, Ю. Тютюнник а, Г. Швєбса та багато інших. Ці науковці, і перш за все географи, методологи, психологи та філософи, вивчали теоретичні питання багатьох дисциплін та використовували природничо-загальноземлезнавчі та інші наукові інтерпретації поняття «природний ландшафт» з різним змістовим визначенням.

Поняття ландшафт у загальній теорії Землі. В дослідженнях Г. Рудька та О. Адаменка було обґрунтовано нове розуміння науки про Землю як планету з акцентуванням на її природну оболонку (біосферу) (Рудько, 2009). Вони проаналізували головні компоненти-ресурси (територіальні, мінерально-сировинні, земельні, кліматичні, водні, біологічні, енергетичні та рекреаційні). Також для визначення стану сучасних ландшафтних комплексів та їх динаміки важливою є інформація про

природні процеси. Наприклад, внутрішні та зовнішні процеси всередині Землі (рух літосферних плит, вулканізм та землетруси; вивітрювання, робота, поверхневих і підземних вод, вітру, льодовиків, морських вод; гравітаційні

процеси) (рис. 3.1.1; рис. 3.1.2).

Рис. 3.1.1. Внутрішні процеси

<https://www.miyklas.com.ua/p/geografia/6/obolonki-zemli-litosfera-37192/vnutrishni-protcesi-zemli-rukhi-zemnoyi-kori-38588/re-431a7c6d-afa7-439b-ad41-06200a0e8d70>

Рис. 3.1.2. Зовнішні процеси <https://naurok.com.ua/prezentaciya-zovnishni-procesi-zemli-218524.html>

Шкільна географія є головною навчальною дисципліною про Землю. Її науково та методологічно відображають :

1) *геономія* – синтетична, тобто геолого-географічна наука про Землю. Об'єктами геономії є різного рангу геосистеми; 2) *землеологія* є синтезованою дисципліною наук про Землю, її генезис та розвиток у космічному просторі та внутрішніми земними чинниками. Зокрема про геосферу, включаючи її оболонки (ядро, мантію, земну кору, геофізичні поля, рельєф земної поверхні, атмосферу і гідросферу, ґрунти та рослинність, тваринний світ) і техносферу, що інтенсивно змінює природні умови, є першопочатковою причиною багатьох екологічних катастроф, які необхідно вирішувати, для того щоб наша планета залишалась центром розумного життя у Всесвіті (Веклич, 1990); 3) *геотопологія, структурна географія та загальна теорія геосистем*. Геотопологія є загально-географічним вченням про розташування (геотопи). Тобто про відносно однорідні прості складові ландшафтні комплекси або ландшафтно-геоекологічний простір Землі. Структурна географія вивчає будову геоекологічного простору. Структурна географія є базою для моделювання загальної теорії географічних систем та її використання у вивченні об'єкта геолого-географічних дисциплін.

Геономічне поєднання спирається на дані таких фундаментальних наук, як фізика, астрономія, хімія, біологія. Завдяки цьому знаходиться у центрі природознавства, при чому ґрунтуючись на геологічних та географічних знаннях. Важливим компонентом геономії є загальна теорія Землі. Вона базується на концепції рівнів організації специфічних геолого-географічних природних географічних систем. Природні тіла є основними поняттями геономічної теорії, як матеріальні об'єкти з сталими просторовими кордонами, геолого-геоморфологічним простором, часом, таксономічними природними системами, природними взаємодіями (фізичними, хімічними, геолого-географічними), організацією географічних систем. Саме у цьому контексті природний ландшафт виступає як географічна речовина, субстратом якої є речовина, що організована на

певних рівнях – географічна організація (активні геосистеми-ландшафти). Нижче наведена блок-схема географічної організації формування ландшафтознавчих понять, з безпосередньо пізнавальним інтересом (рис.3.1.1).

Ієрархія об'єктів наук про Землю є відображенням загальної схеми ієрархічної організації матерії. Ландшафтна оболонка виступає інтегральним об'єктом географічної науки. Географія відзначається певними категоріями, а саме простір, час та рух. Простір відображає морфологічні та геометричні показники, форми та розташування. Показником зміни їхніх станів є час. Він показує періоду формування та розвитку. Рух визначає переміщення потоків речовин, зокрема стоку, енергії (променевої та теплової), розмежування територій поширення географічних об'єктів. Поняття «ціле» або «частини» відображаються через визначення системи та її складових елементів.

Положення поведінкової географії мають важливе значення у формуванні ландшафтознавчих понять. Стимулами просторової інформації та сприйняття об'єктів та явищ є зовнішні важелі фізичної природи. Вони несуть інформацію до органів чуття і тим самим підсилюють реакцію підсвідомого сприйняття у мозку. Просторова інформація є сукупністю процесів, через які індивід вивчає те, що стосується структурних та організаційних моментів у просторі, вміщує територіальні складові про розміщення та час проходження явищ. Людський зір (кут огляду якого у людини складає близько 150°) може встановлювати вертикальне та горизонтальне розміщення об'єктів, положення відносно лінії горизонту, сприймати відстані та глибину у просторі.

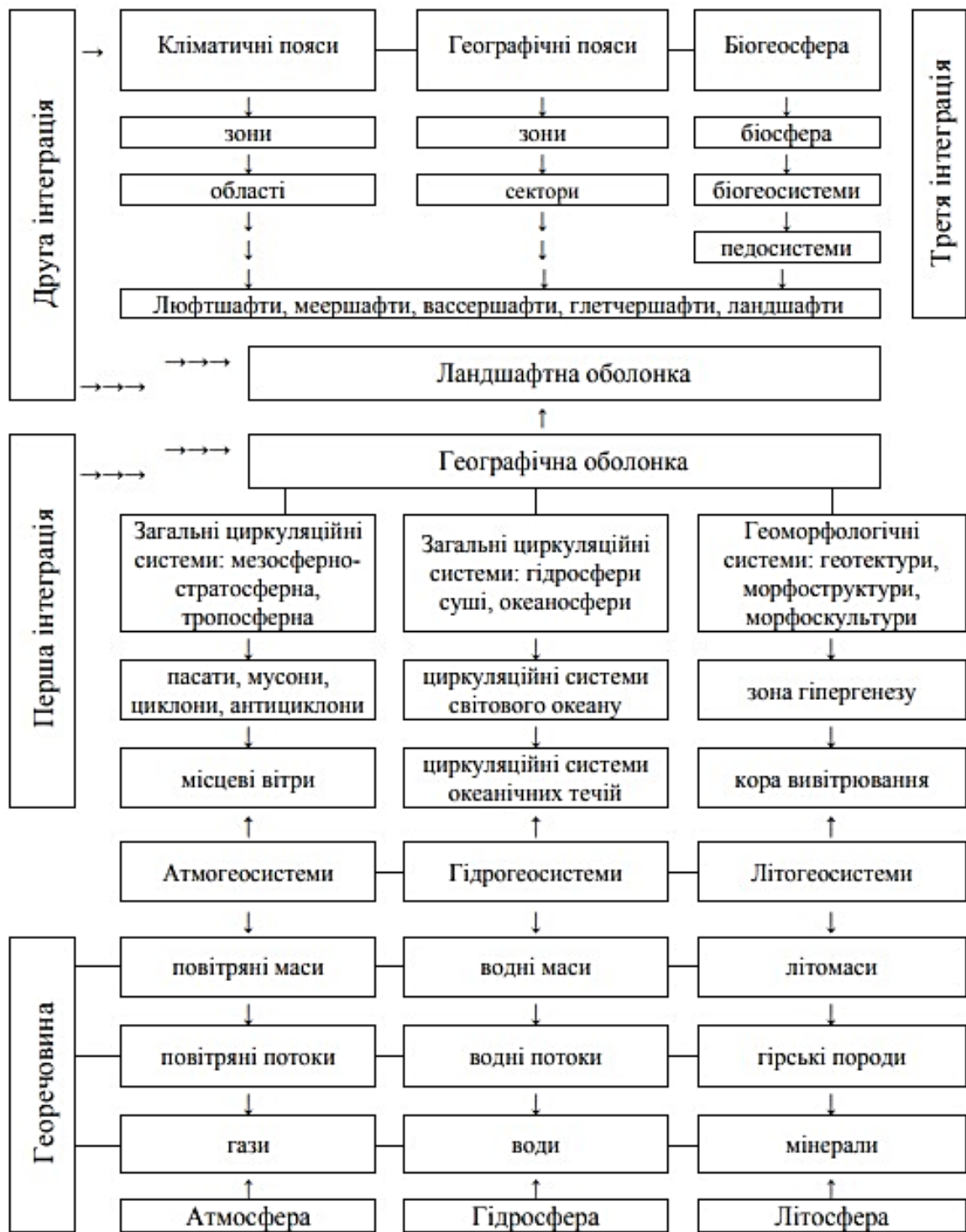

Рис. 3.1.1. Блок схема географічної організації (Муніч, 2012)

Мисленнева (когнітивна) карта формується особливо активно в перші 15 років у дітей, зумовлених психічних факторів. Поступово з'являються навички орієнтування в межах певного простору за допомогою інтенсивного вивчення території, а також під впливом соціально-культурних факторів.

Відчуття простору або територіальність виступає мотивованою пізнавальною та поведінковою структурою, яка пов'язана з правом власності. Так, територія, кордони якої не можуть бути порушені іншими людьми називають особистісний простір. Центральною проблемою поведінкової географії є сприймання індивідом території та середовища місця, уявлення його образу. *Образ ландшафтів, та їх споглядальні картини.* Символічні ландшафти, а саме їх особливі значення відображаються трьома аспектами: I – виокремлюються фактичні та словесні значення, вони є важливими характеристиками ландшафтних комплексів; II – умовні позначення, які розпізнають за допомогою загальновідомих символів та алегорій; III – встановлення суті значень, принципів відбору картинок, їхніх пояснень. *Образи району.* Район є одне із ключових понять в географії. Виокремлення районів є одним із способів, завдяки якому пізнається простір. Дане поняття відображає смисловий зміст. Показники привабливості районів відображаються на картах за допомогою ізоліній (Голд Дж., 2002).

Теоретичний та методологічний аналіз при формуванні понять та термінів включає наступні положення:

- поняття є дзеркалом реальних природних та антропогенних процесів, явищ та об'єктів. Також вони є специфічною формою відтворення. Тому вивчення шляхів та способів формування понять є своєрідним різновидом наукової діяльності. Вона передбачає знання властивостей та закономірностей розвитку об'єктів дослідження, структури та функціонування наукової мови;
- наукова мова (мова ландшафтознавства) є своєрідною системою. Ця система є відкрита, стійка, здатна до змін і пов'язана з «мовами» інших наук, виробничою, освітньою та культурною складовими;
- понятійно-термінологічний апарат будь-якої дисципліни є важливим засобом здобуття нових знань, вирішенні теоретико-методологічних та суспільних проблем.

Отож, понятійно-термінологічний апарат ландшафтознавства є цілісною структурованою системою. Для даної системи характерна функціональна цілісність (забезпечується групою взаємопов'язаних термінів і понять); саморозвиток, зростання, саморегуляція, інтеграція в інші термінологічні системи, змістовно та якісно змінюватися. Ландшафтознавчі поняття, як міцний фундамент у шкільній географії, має бути обов'язковим компонентом у змісті географії, розвиватися і оновлюватися якщо відбуваються зміни в географічній науці.

3.2. Ландшафтознавчий підхід у вивченні шкільного курсу географії на прикладі національного природного парку «Кременецькі гори»

Ландшафтознавчий підхід на прикладі національного природного парку «Кременецькі гори» у шкільному курсі географії найкраще застосовувати у 8 класі під час вивчення курсу «Географія України». При чому приклад НПП «Кременецькі гори» можна використовувати під час вивчення усіх тем починаючи від географічного положення України до «ландшафтних комплексів». Спробуємо навести детальні приклади.

За основу нами було взято підручник «Географія» 8 клас за редакцією Бойко (2021). Учні вивчають природні комплекси рідної країни та їх поширення, типи природних ландшафтів, їх зображення на тематичних картах, аналізують карту «Ландшафти України», використовують термін «антропогенний ландшафт», проводять аналіз співвідношення природних та антропогенних природних комплексів НПП «Кременецькі гори». Важливим та головним результатом вивчення цих тем є розуміння. Також здатність учнів обґрунтувати на конкретних прикладах поєднання природних компонентів у ландшафті (Лаврук, Мельник, 2017).

Перший розділ називається «Географічна карта та робота за нею». У цьому розділі є інформація про історію зображення України у картографічних творах впродовж від найдавніших часів до сьогодення. Далі розглядають класифікацію карт за різними характеристиками: просторовим

розміщенням, змістом, призначенням, масштабом. Як додатковий матеріал до даної теми, можна запропонувати зображення на контурній карті меж НПП «Кременецькі гори» в межах Тернопільської області та загалом території України. Підкреслити, що Парк розміщений в західній частині України. Варто вказати, що так як територія Парку порівняно з територією України займає незначні розміри, детальне вивчення його повинно здійснюватися на картах крупних масштабів або топографічних картах. Тут, також потрібно зазначити, що сучасні географічні та інші дослідження здійснюються за допомогою геоінформаційних систем. Під час роботи із топографічною картою цікаво було б запропонувати учням топографічну карту Тернопільської області (рис. 3.2.1), де саме ландшафтознавчі дослідження будуть проявлятися у визначенні гіпсометричних рівнів, зображенні різних форм рельєфу, поширення рослинності тощо.

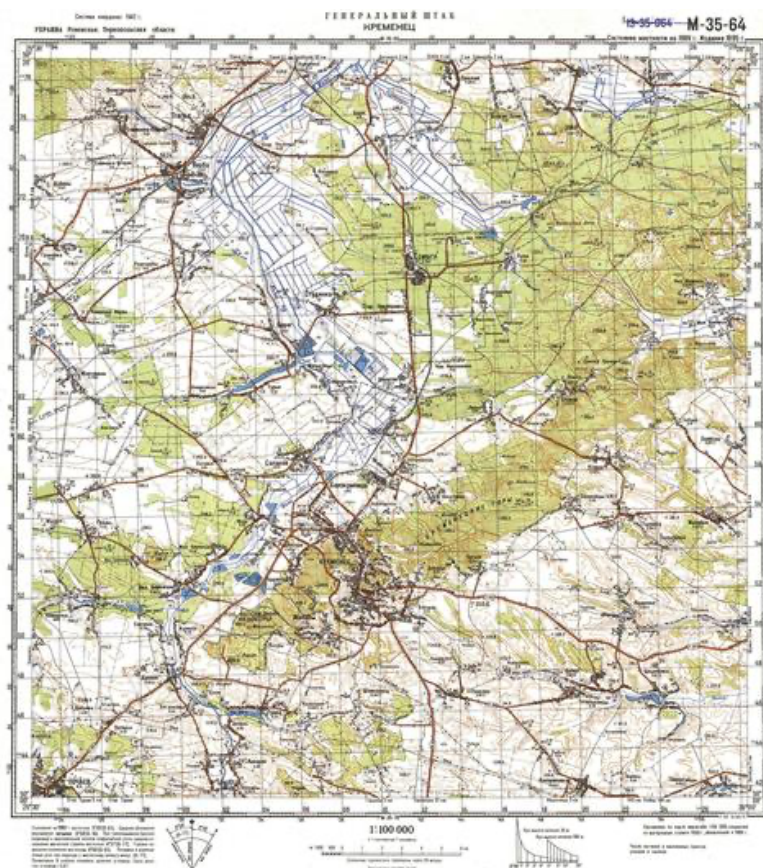

Рис. 3.2.1. Топографічна карта М 1:100000, Кременець

Наступний розділ «Географічний простір України». Ландшафтознавчий підхід на прикладі НПП «Кременецькі гори» базується на тому, що учні мають можливість охарактеризувати його географічне положення відносно населених пунктів, форм рельєфу, об'єктів природно-заповідного фонду тощо; розміри, простягання за сторонами горизонту і вже за цими даними зробити висновки про природні комплекси які могли б тут сформуватися.

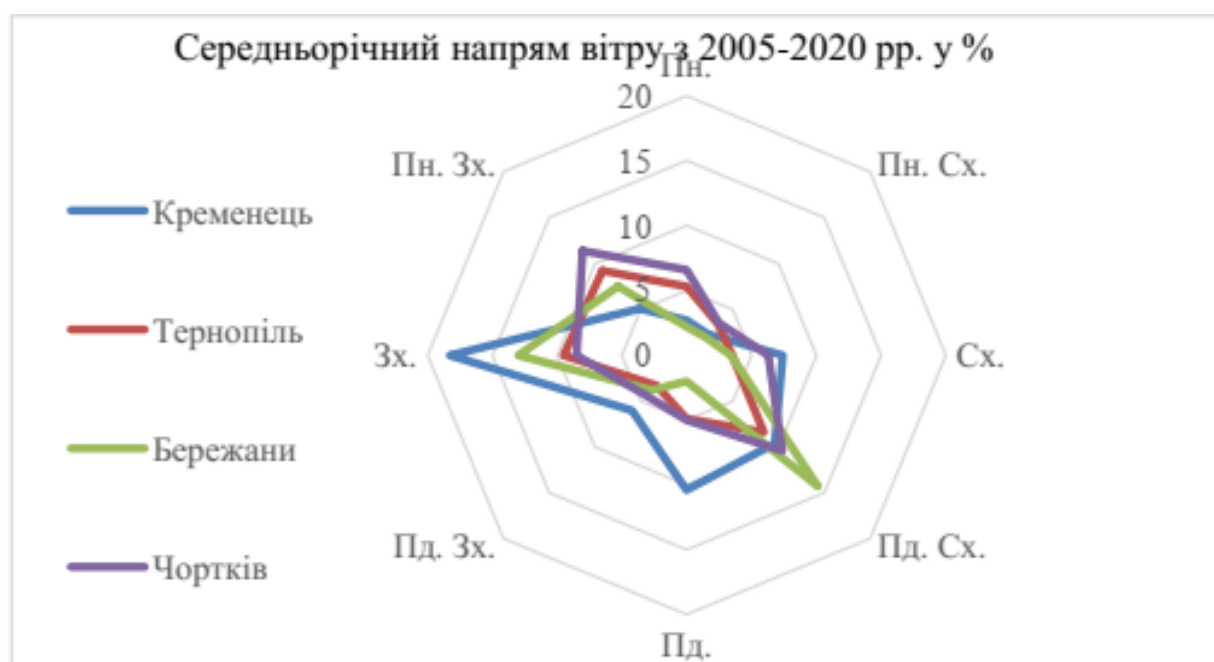
Далі йде розділ «Природні умови та ресурси». Цей розділ знайомить учнів та розкриває основні природні компоненти території України, які утворюють ландшафтні комплекси.

Так, під час вивчення геологічної будови Кременецьких гір варто зазначити, що і в геологічній будові України зустрічаються гірські породи осадового походження крейдового періоду мезозойської ери, неогенового періоду та поширені леси четвертинного періоду кайнозойської ери. Поширені такі відклади на Поліссі, в межах Українських Карпат та Гірського Криму. Основу Кременецьких гір складає товща білої крейди значної потужності, яка заповнена конгломератами кременю. Над нею розміщені потужні шари пісків сарматського віку, які переходять у вапняковий пісковик. Поверхневий шар утворюють морські відклади (черепашково-піщані та черепашкові вапняки). Ці відклади сильно зцементовані та формують обривисті скелі, що в багатьох місцях приурочені до вершин гір. Ця інформація знайомить учнів із гірськими породами регіону дослідження, які поширені також і на території України. Зокрема, черепашково-піщані та черепашкові вапняки розповсюджені на Причорноморській низовині. Також тут згадується і про геологічне літочислення. Відповідно певні гірські породи мають свій вік, що легко відслідкувати за геологічною картою України та геохронологічною шкалою. Відслоненні гірських порід в межах Кременецьких гір можна доповнити переліком відслонень в межах будь якої іншої форми рельєфу в межах нашої країни.

Цікавою темою є рельєф України. Кременецькі гори, а разом і з ними територія Парку розміщені в межах Подільської височини, яка складається із

подібних утворень (Розточчя, Товтри, Опілля тощо). Учні мають змогу порівняти географічне положення Парку відносно подібних або інших форм рельєфу, висотне положення, найвищі точки, прояв геолого-геоморфологічних процесів тощо. Паралельно, школярі вивчають інші височини України та їх параметри. Цікавим завданням для учнів буде побудова гіпсометричного профілю через Кременецькі гори та подібні форми рельєфу.

Тема «Клімат та кліматичні ресурси». Згідно кліматичного районування Тернопільської області, територія Парку розміщена у межах Північного кліматичного району та відзначається помірно континентальним типом, літо не спекотне, зима помірна, опадів випадає достатня кількість. Їх формування відбувається під впливом радіаційних умов, атмосферній циркуляції повітряних мас з океану та континенту (рис. 3.2.2). Тобто, кліматичні умови Парку, відповідають загальним кліматичним особливостям України. У цих параграфах учні також можуть здійснити порівняльну характеристику розподілу сумарної сонячної енергії територією України, кількість опадів, переважаючі напрямки вітру тощо. Це поглибить їхні знання

в цій темі та орієнтуванні у просторі, навчить аналізувати певні показники (рис. 3.2.3).

Рис. 3.2.2.Роза вітрів Тернопільської області (Кільчицький, 2021)

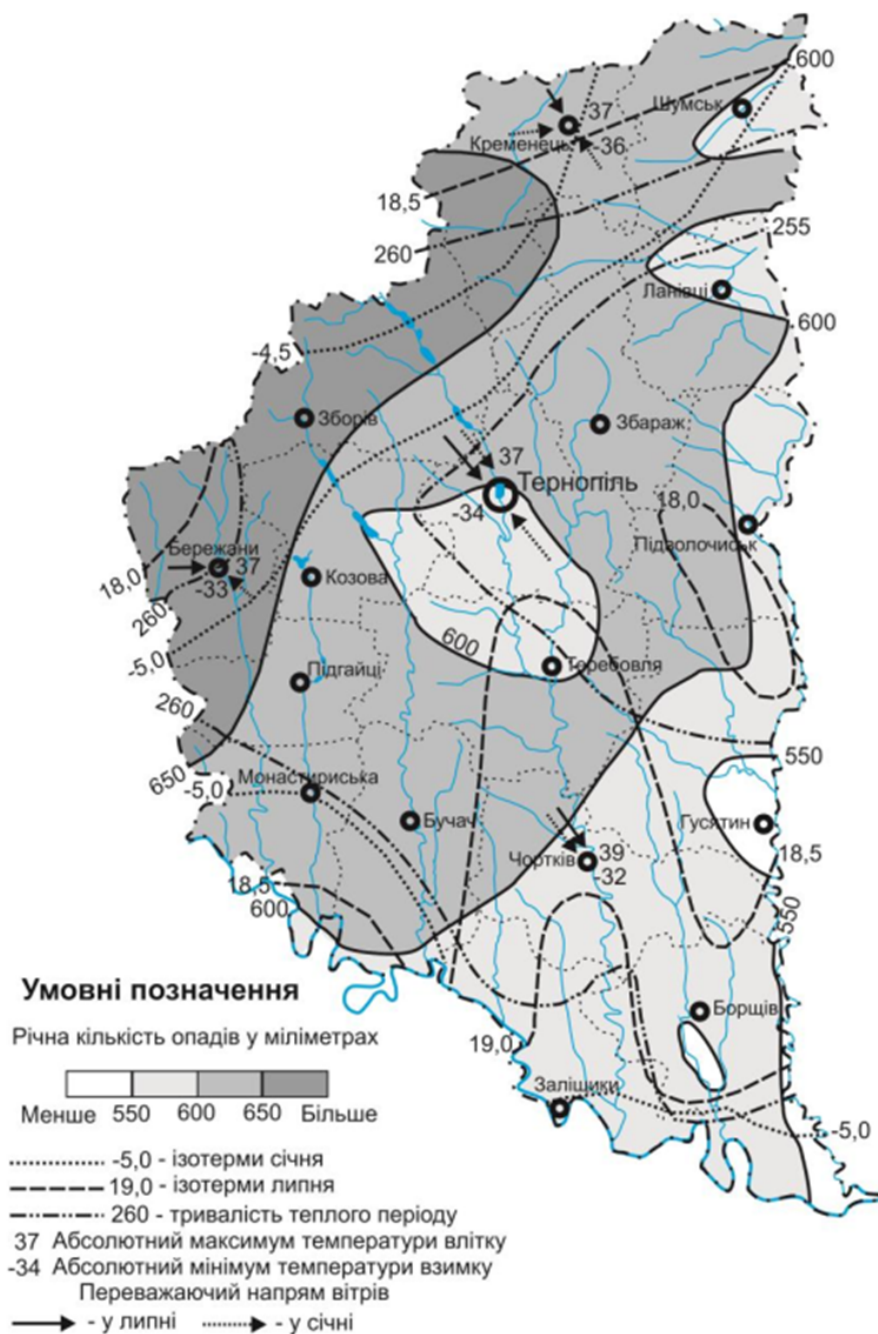

Рис. 3.2.3. Кліматична карта Тернопільської області (Кільчицький, 2021)

Учням можна запропонувати побудувати розу вітрів, скласти графік температур, фіксувати кількість опадів за тиждень, місяць або інший період. Тобто вони можуть вести такий міні-щоденник погоди.

У темі «Води суходолу та водні ресурси» варто зазначити, що Кременецькі гори розташовані між долинами річок Ікви, Кутянки та Вілії. Ці річки належать до басейну р. Прип'ять. Тут потрібно зауважити, що річка Прип'ять є притокою р. Дніпро, і усі ці річки відносяться до басейну Чорного моря. Також вказати на те, що на території України є річки які несуть свої води до Азовського та Балтійського морів.

Ґрунтово-рослинний покрив НПП «Кременецькі гори» відповідає широтній зональності в межах України. На території Парку сформувалися сірі та світло сірі ґрунти, у пониженнях ділянках зустрічаються темно-сірі лісові опідзолені (рис. 3.2.4). Проростає значна кількість рідкісних реліктових та ендемічних видів рослин. Популяції цих видів різняться за чисельністю на цій території та в Україні. Відповідно, вони потребують здійснення постійного контролю та охорони. Як зазначалось вище, серед лісів поширені хвойно-широколистяні та широколистяні, найціннішими є букові деревостани. Також тут проростають чагарникові, лучні та степові угруповання. Учні мають змогу порівняти рослинні угруповання природної зони, в якій розміщений Парк та з іншими природними зонами, проаналізувати видовий склад рослинності, зазначити де ще в Україні проростають такі види рослинності та з чим це пов'язано.

Також, цікавим завданням для учнів у цій темі стане збір рослин та виготовлення гербарію (рис. 3.2.5). Такі практичні навички сприятимуть формуванню у школярів системного уявлення про видове різноманіття рослинних угруповань певного регіону, а також про особливості екологічних умов їхнього поширення, що поглиблює теоретичні знання з ботаніки та екології.

ГРУНТИ Тернопільської області за номенклатурою FAO/WRB

Карта виготовлена на основі даних крупномасштабної
грунтової зйомки 1967 р., виданої інститутом
"Укрземпроект"

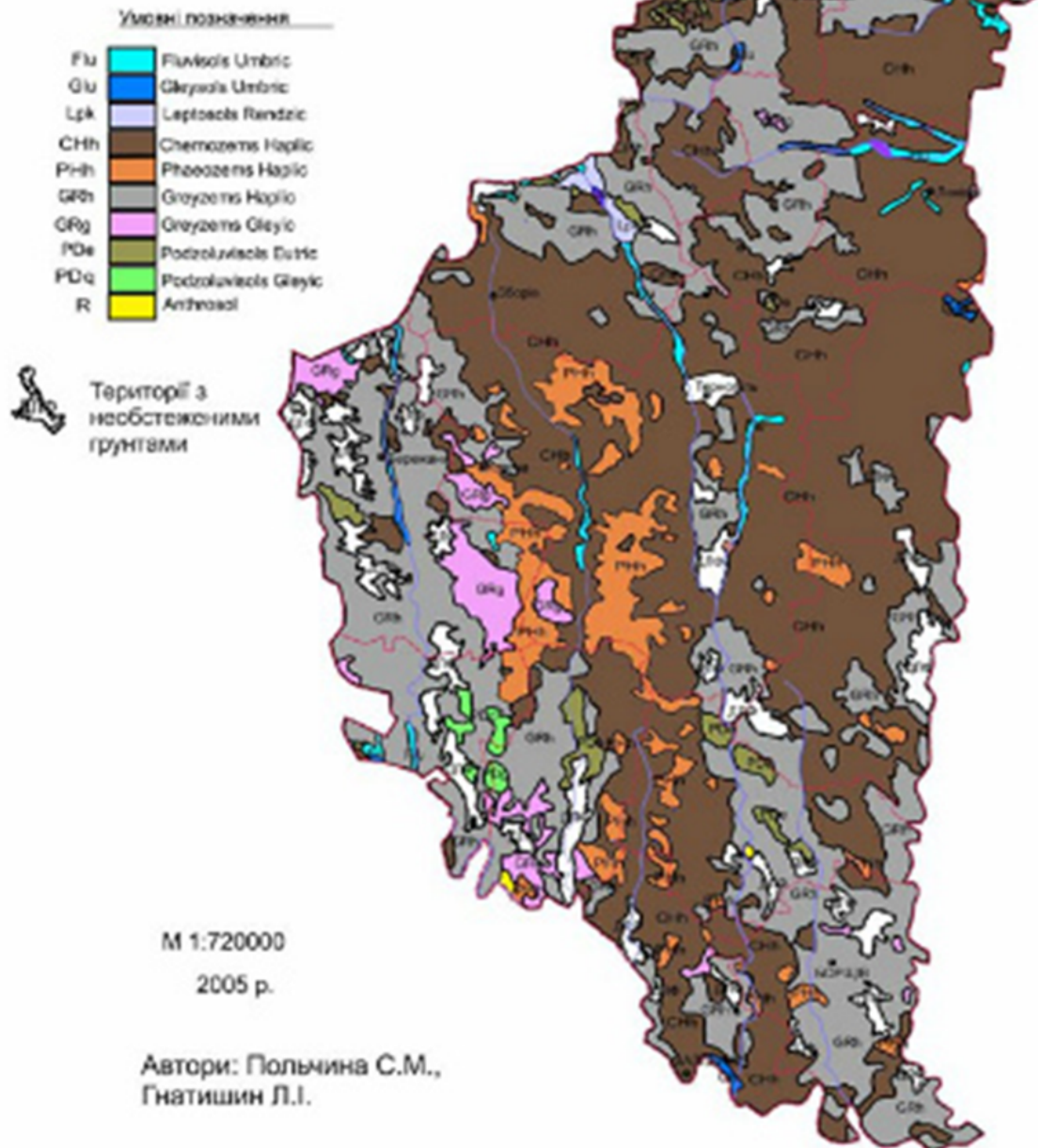

Рис. 3.2.4. Ґрунти Тернопільської області (Польчина, Гнатишин, 2005)

Розділ «Ландшафти України» включає лише один параграф «Ландшафти, як цілісна просторова система», який складається із пунктів: «Компоненти і чинники формування ландшафту», «Будова ландшафту», «Поділ ландшафтів» та «Вплив діяльності людини».

Рис. 3.2.5. Приклад гербарію (Лабора...2020)

https://labora.com.ua/products/herbariy_sistematika_roslin_rodina_paslonovi_h_restotsviti_skladnotsviti

У наступних параграфах висвітлюється фізико-географічне районування України. Тема ландшафтів розкрита у одному параграфі, однак при правильному використанні ландшафтознавчого підходу, із використанням реальних прикладів, школярам буде легше в подальшому сприймати та характеризувати інші природні комплекси України.

Природні ландшафти Кременецьких гір мають деякі відмінні ознаки, що зумовлено поширенням яружно-балкової мережі, невисоких горбів та незначних плосковершинних утворень, струмків. У їх межах утворюється специфічні мікрокліматичні умови, ландшафтні комплекси відзначаються особливим складом рослинних угруповань, поширенням певних видів тварин та ґрунтовим покривом.

Переважаючими ландшафтними комплексами Парку є урочища піщаних рівнин. На цих ділянках поширені соснові ліси на дерново-

середньопідзолистих ґрунтах. Серед них виокремлюються природні комплекси гори-останці. Вони утворилися в результаті інтенсивних ерозійних процесів які проходять в межах Кременецького горбогір'я.

Морфологічна будова погорбованої місцевості Кременецьких гір схематично виглядає таким чином:

- виположені вершини пагорбів, покриті лесоподібними карбонатними суглинками, з сірими та ясно-сірими опідзоленими глеюватими ґрунтами, під свіжими буковими лісами;
- урочища схилів, розчленовані ярами та балками, виположені підніжжя схилів складені відкладами змитих лесоподібних суглинків, поширені буково-дубові ліси на сірих опідзолених ґрунтах; вирівняні ділянки зайняті під сільськогосподарські угіддя (поля та городи) та садиби;
- заболочені широкі долини річок, поширені стави;
- горбогірні місцевості.

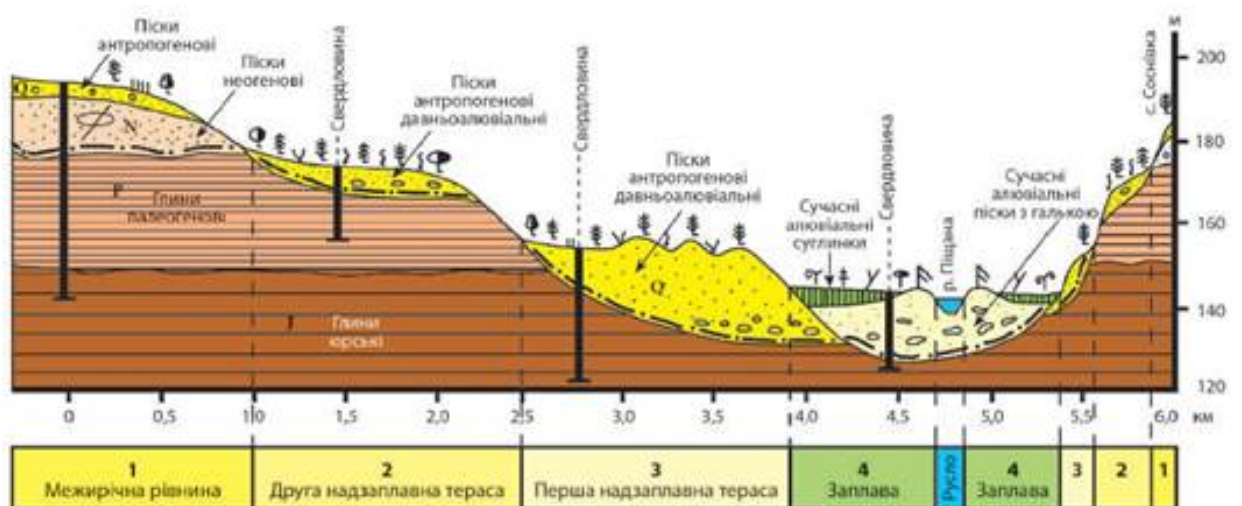
Для НПП «Кременецькі гори» характерні типові та найбільш поширені ландшафти Кременецьких гір. До таких належить територія в центральній частині горбогірного пасма, розміщеного у західній частині від м. Кременця. Ця ділянка межує з поселенськими та сільськогосподарськими ландшафтними комплексами. Варто відзначити, що негативним моментом є те, що між цими ландшафтними комплексами немає добре вираженої буферної зони.

Строкатість рельєфу та специфічний мікроклімат створили хороші умови для розвитку тут значної кількості рідкісних видів рослин. Схили Кременецьких гір покриті дубом звичайним, кленом гостролистим, липою серцелистою, грабом, вербою козячою, явором, бруслиною бородавчастою, вовчим ликом звичайним. Підніжжя схилів в основному покрита сосною звичайною. Серед лісових масивів можуть трапляються штучні насадження датовані 60-тими роками ХХ століття. В основному це насадження дуба червоного.

У межах Парку трапляються ділянки наскельно-степових рослинних угруповань (Штогрин, Гоцкалюк, 2012).

Так, опис компонентів НПП «Кременецькі гори», починаючи від просторового розташування, тектонічної та геологічної будови тощо, дозволить окреслити взаємозв'язок компонентів який призвів до формування тих чи інших природних умов на території Парку.

До основних ландшафтознавчих підходів, для глибшого вивчення природних комплексів, учням можна запропонувати створити комплексний ландшафтний профіль на топографічній основі, на який вони можуть нанести морфологічні одиниці ландшафту і прослідкувати їх диференціацію (рис. 3.2.6). Під час роботи над профілем учням доведеться попрацювати додатково із різними тематичними картами певної території. Це максимально

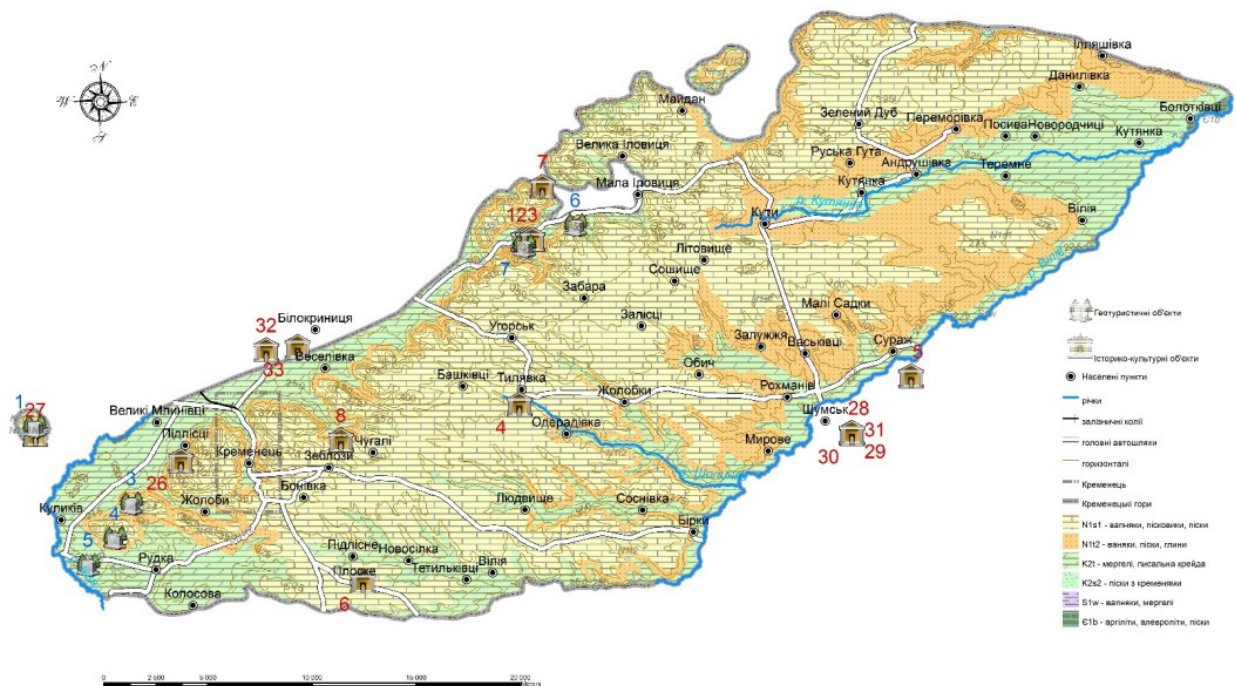
доповнить та поглибить їхні знання.

Рис. 3.2.6. Ландшафтний профіль (Бойко, 2021).

Найкраще, звичайно починати із незначних територій, таких як НПП «Кременецькі гори». Простягання Парку дає можливість охопити гіпсометричні особливості, нанести геологічну будову, типи ґрунтів та рослинність. На маленькому прикладі учні засвоять послідовність опису та вивчення природних компонентів.

Також важливим елементом ландшафтознавчого підходу є організація екскурсій (це можуть бути екологічні стежки, туристично-пізнавальні

маршрути) в яких учні приймають активну участь. Наприклад, в НПП «Кременецькі гори» є 3 екологічні стежки («Дівочі Скелі», «Божа гора», «Гора Гостра») та 7 еколого-туристичних маршрутів («Данилова гора», «Уніас», «Замкова гора», «Божа гора», «Вовча гора») з яких дві є зонами регульованої рекреації «До скель Словацького» та «До чистих джерел». Школярі перед екскурсією користуються науковою літературою, складають невеликі доповіді, впродовж маршруту аналізують побачене. Такі дані можуть бути використані для місцевих інформативних дошок та листівок, путівників, виготовлення картосхем (рис. 3.2.7) тощо. Додатково, опрацьовані дані можуть бути використані як приклад для наукових робіт на Всеукраїнські та інші конкурси.

**Рис. 3.2.7. Геотуристичні та історико-культурні об'єкти
Кременецьких гір. Карта побудована на геологічній основі (Бермес,
Богуцький, Томенюк, 2018)**

Цікавим поповненням ландшафтознавчої інформації стануть не тільки піші маршрути, але й велосипедні поїздки. Наприклад, через територію Парку прокладено декілька веломаршрутів різної протяжності (від 20 до

90 км). Тому, для охочих у Національному природному парку «Кременецькі гори» діють платні послуги оренди велосипедів. Поїздка велосипедом дозволить охопити за один раз більше цікавих природних та інших об'єктів.

Наступні параграфи пропонують учням ознайомитися із видами природокористування, геоекологічною ситуацією та природно-заповідним фондом в Україні. Лісові масиви Парку мають значний потенціал деревних і недеревних ресурсів. Формування цільового складу і вікової структури лісів вимагає рубки. Деревина, яка, відповідно залишається, використовується у будівництві, виготовленні меблів та іншої продукції, як енергетичний ресурс. За умов, дотримання належних нормативних документів, гриби, різноманітні ягоди та плоди, горішки, трави для випасу худоби тощо, тобто недеревні ресурси можуть бути використані харчовою галуззю та для лікарського призначення. Такий приклад для учнів буде доречним, як у інших регіонах нашої країни можна використовувати природні ресурси без шкоди для

природи та з користю для людини (рис. 3.2.8).

Рис. 3.2.8. НПП «Кременецькі гори»

<https://wownature.in.ua/parky-i-zapovidnyky/natsionalnyy-pryrodnyy-park-kremenetski-hory/>

Парк є природоохоронним об'єктом, в якому здійснюється освітньо-виховна робота з охорони природи та історико-культурних цінностей. Його територія є домінуючою в національній екомережі. Відноситься до національного Галицько-Слобожанського екокоридору, де репрезентуються ландшафтні комплекси Північного Поділля. Також входить до регіональної екологічної мережі Поділля та локальної - Кременецького та Шумського районів. Усі заходи зі збереження мають охоронну та репродуктивну функції типових та унікальних зональних екосистем. Серед них широколистяні ліси і степові угруповання, скельні утворення.

ВИСНОВКИ

1. Ландшафтознавство є відносно молодим напрямком фізичної (природничої) географії, що вивчає природні комплекси (ландшафти) та виступає продовженням курсу загального землезнавства. Природні комплекси відзначаються закономірно побудованою системою взаємопов'язаних природних компонентів. До них належать гірські породи, повітря, води, рослинність та тварини. Ці комплекси утворюють на земній поверхні територіально обмежені одиниці.

2. Ландшафтознавчий підхід можна застосувати у більшості шкільних курсів географії. Сутність даного підходу полягає у вивченні певної території, складові якої тісно пов'язані між собою як єдине ціле. Вплив на один із елементів, призводить до змін усіх інших. Характерною особливістю підходу є наголошення на територіальності природних ландшафтів. Найкращим методом дослідження природних ландшафтів своєї місцевості є позакласна форма навчання, а саме у географічних гуртках. Цікавим вивченням ландшафтів своєї місцевості може бути створення учнями комплексного ландшафтного профілю. Такий матеріал розкриє повну картину про регіон дослідження. Особливо під час вивчення окремих складових його території. Такий вид діяльності можна впроваджувати як проект, який учні можуть виконувати протягом певного часу, поступово, по мірі вивчення природних компонентів материка, своєї країни, регіону тощо.

3. 11 грудня 2009 року на території Кременецького району Тернопільської області Указом Президента України "Про створення національного природного парку «Кременецькі гори» № 1036/2009 було створено НПП «Кременецькі гори». Загальна площа складає 6951,2 га. Межі Парку охоплюють фрагменти Кременецького кряжу між річковими долинами рік Іква та Вілія. На території НПП «Кременецькі гори» створено три природоохоронні науково-дослідні відділення.

4. До цінних природних складових території Парку належать геологічні утворення, типові ландшафтні комплекси, а також флористичне та

фауністичне різноманіття. Окрім природних об'єктів, важливе значення мають соціально-економічні, історико-культурні та рекреаційні ресурси. Парк також виконує низку важливих функцій, серед яких — еколого-освітня, естетична, господарська, наукова, екологічна та природоохоронна діяльність.

5. Ландшафтознавчий підхід на прикладі національного природного парку «Кременецькі гори» у шкільному курсі географії найкраще застосовувати у 8 класі під час вивчення курсу «Географія України». При чому приклад НПП «Кременецькі гори» можна використовувати під час вивчення усіх тем починаючи від географічного положення України до «ландшафтних комплексів».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанський Ю.К. Оптимизация процесса обучения. / Ю.К. Бабанський.—М., 1977. — С. 33.
2. Бай І. Білокриницькі бучини № 1, 2. Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. — Т. 1 : А — Й. — 696 с.
3. Бай І. Білокриницький заказник. Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. — Т. 1 : А — Й. — 696 с.
4. Бай І. Кременецька бучина // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. — Т. 2 : К — О. — С. 225.
5. Бай І., Ленків І. Уніас // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. — Т. 3 : П — Я. — С. 495.
6. Бермес, А. (2015). Морфометричні особливості рельєфу Кременецьких гір. Вісник Львівського університету. Серія географічна, (49), 3-13.
7. Бермес, А., Богуцький, А., & Томенюк, О. (2018). Геотуристичний потенціал Кременецьких гір. Вісник Львівського університету. Серія географічна, (52), 27-41.
8. Бойко В.М. Географія. підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Перун, 2021. 296 с.
9. Бойко В. М., Дітчук І. Л., Заставецька Л. Б. Географія: підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2016. 296 с.
10. Бойко В. М., Міхелі С. В. Географія: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків: СИЦІЯ, 2014. 256 с.
11. Веклич М.Ф. Основы палеоландшафтоведения. К., : Наук. думка, 1990. — 192 с.

12. Види Червоного списку МСОП. URL. : <https://wownature.in.ua/articles/vydy-chervonoho-spysku-msop/>
13. Гавриленко, О. (2014). Регіональні ландшафтознавчі дослідження для проектно-планувальних цілей. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*, (48), 220-226.
14. Гільберг Т. Г., Паламарчук Л. Б. Географія: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. К.: Грамота, 2014. 240 с.
15. Гербарій "Систематика рослин. Родина Пасльонові. Хрестоцвіті. Складноцвіті". URL. : https://labora.com.ua/products/gerbaryi_sistematika_roslin_rodina_paslonovi_hres_totsviti_skladnotsvit
16. Голд Дж. Психология и география: основы поведенческой географии. – М. : Прогресс, 1990. – 304 с.
17. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія у 2-х т. К.: Видав. центр «Київський університет», 2005. 503 с.
18. Дмитриков О.О. Удосконалення системи ландшафтознавчих знань у шкільній географії / О.О. Дмитриков // Географічні дослідження: історія, сьогодення, перспективи. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. – Вип. 4. – С. 164-166.5.
19. Жемеров О.О. Ландшафтознавчі знання у шкільній географії: Метод. посіб. для студ.-географів ВНЗ / О.О. Жемеров, О.О. Дмитриков. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. – 48 с
20. Жемеров, О. О., & Дмитриков, О. О. (2014). Удосконалення системи ландшафтознавчих понять і методики їх формування. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії, (20), 45-49.
21. Закон України Про природно-заповідний фонд. URL. : <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-12#Text>
22. Замок Бона та краєвиди Кременця. Туристичний елементаль. URL. : https://piktor.org.ua/kremenets_castle

23. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование. – М. : Высш. шк., 1991. – 366 с.

24. Кільчицький, І. В. (2021). Особливості розподілу кліматичних показників на Тернопільщині. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/21144/1/15_Kil%CA%B9chyts%CA%B9kyu.pdf

25. Круть И. В. Введение в общую теорию Земли. Уровни организации геосистем. М. : Мысль, 1978. – 367 с.

26. Кузьович, В. С., & Антонійчук, В. М. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗАХИСНИХ НАСАДЖЕНЬ НА КРУТОСХИЛАХ КРЕМЕНЕЦЬКИХ ГІР. Рекомендовано Вченою радою ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»(Протокол № 9 від 21.03. 2019 року), 340.

27. Лаврук, М. М., & Мельник, А. В. ЛАНДШАФТНО ПІЗНАВАЛЬНА СТЕЖКА ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГЕОПРОСТОРОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ. ПРОБЛЕМИ ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛАНДШАФТНОЇ КОНВЕНЦІЇ, Проблеми ландшафтознавства в контексті стратегії сталого розвитку та Європейської ландшафтної конвенції. *Матеріали Міжнародного наукового семінару, присвяченого 40-річчю заснування Чорногірського географічного стаціонару Львівського національного університету імені Івана Франка (3–5 листопада 2017 р.).* – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. – 156 с., с. 144-150.

28. Леньків І. Модриново-букове насадження. Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. — Т. 2 : К — О. — С. 545

29. Липка, Л. О. (2018). ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ», МОЖЛИВІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки», (9), 127-130.

30. Міллер Г.П., Петлін В.М., Мельник А.М. Ландшафтознавство: теорія і практика: Навч. посібн. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 172 с.

31. Міщенко О.В. Флористична та фауністична цінність національних природних парків Волинської області / О.В. Міщенко // Природоохоронні території в минулому, сучасному й майбутньому світі. - 2016 URL. : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/13422/3/mischenko.stattja.pdf>.

32. Муніч, Н. В. (2012). Формування ландшафтознавчих понять: загальноземлезнавчі, філософські, психолого-географічні аспекти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, (10), 198-205. URL. : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=znppo_2012_10_40

33. Навчальні програми, підручники та навчально-методичні посібники, рекомендовані МОН. Міністерство освіти та науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalniiprogramipidruchniki-ta-navchalno-metodichni-posibniki-rekomendovani-mon>

34. Національний природний парк «Кременецькі гори»: сучасний стан та перспективи збереження, відтворення, використання природничих комплексів та історико-культурних традицій [текст]: моногр. / [М.О. Штогрин, О.М. Байрак, Л.П. Царик, В.А. Онищенко, О.І. Бондар, М.В. Богомаз, В.В. Лукіша, Л.Л. Онук, П.Л. Царик, А.О. Штогун, О.Л. Тимошенко, Л.О. Липка, І.Я. Довганюк]. Київ: ТВО «ВТО Типографія від А до Я», 2017. 296 с.

35. Озарчук А. В. (2018) Географічні гуртки як одна з форм позакласної роботи з географії. URL: <https://vseosvita.ua/library/geograficni-gurtki-ak-odna-z-formpoza-k-las/noiroboti-z-geografii-29545.html>
36. Подобівський, В. С. (2015). Трансформація ландшафтів Гологоро-кременецького кряжу протягом XIX-XXI ст. Часопис картографії, (12), 173-185.
37. «Понад 2700 га землі на Тернопільщині передадуть національному природному парку «Кременецькі гори». (2023). Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL. : https://www.kmu.gov.ua/news/ponad-2700-ha-zemli-na-ternopilshchyni-peredadut-natsionalnomu-prirodnomu-parku-kremenetski-hory?utm_source=chatgpt.com
38. Про створення національного природного парку «Кременецькі гори». URL. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1036/2009#Text>
39. Проскурняк, М. (2024). Ландшафтознавчий підхід до вивчення просторової структури закарстованих територій. Науковий вісник Чернівецького університету : Географія, (849), 135-142.
40. П'ятківський І. (2004). Веселівський ботанічний заказник. *Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 1(А – Й), 696 с.*
41. Руденко, Л. Г., Маруняк, Є. О., Лісовський, С. А., Чехній, В. М., Голубцов, О. Г., & Іваненко, Є. І. (2016). Ландшафтознавчі аспекти організації перспективної мережі заповідних територій України. *Український географічний журнал*, (3), 18-26.
42. Рудько Г.І. Землелогія. Еколого-ресурсна безпека Землі. / Г.І. Рудько О. М. Адаменко. – К. : Академпрес, 2009. – 521 с.
43. Свинко, Й., Дем'янчук, П. М., & Гдаль, Б. (2021). Основні етапи палеогеографічного розвитку Тернопілля. *Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства*, 5 (5), 7-21.
44. Червона книга України. URL. : <https://redbook-ua.org/>

45. Чиж, О. П. (2020). Антропогенні ландшафти Поділля та їх класифікація. Редакційна колегія, 33.
46. Штогрин, М. О., & Гоцкалюк, Л. О. (2012). Створення Національного природного парку «Кременецькі гори» та його роль у збереженні біорізноманіття.
47. Штогрин, М. О., Штогун, А. О., Бобрик, І. В., & Довганюк, І. Я. (2021). ДО ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛІСОВИХ ЕКОСИСТЕМ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ». Аспекти сталого розвитку лісового, сільського, водного та енергетичного господарств зони Полісся України: матеріали Всеукраїнської, 198.
48. Європейський Червоний список. URL. : <https://redbook-ua.org/page/european-red-list>

ДОДАТКИ

КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ

https://piktor.org.ua/kremenets_castle

КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ

https://piktor.org.ua/kremenets_castle

Кременецькі гори. Гіпсометрична карта: 1 – населені пункти; 2 – головні річки; 3 – основні вершини; 4 – межі досліджуваної території; 5 – ізогіпси; 6 – гіпсометрична шкала рельєфу (Бермес, 2015)

КРЕМЕНЕЦЬКА ФОРТЕЦЯ
https://piktor.org.ua/kremenets_castle

КРЕМЕНЕЦЬКА ФОРТЕЦЯ
https://piktor.org.ua/kremenets_castle

